

Kees van Dam
Eric Blok
SB4 Bureau voor Historische
Tuinen, Parken en
Landschappen

m.m.v.
Ciska van der Genugten
Geldersch
Landschap & Kasteelen

De Loenermark, een markant plan

Tachtig jaar geleden waren de werkzaamheden op de Loenermark in volle gang: ploegen, grind afvoeren, bemesten, bomen kweken, planten en paden aanleggen. Noeste arbeid in een woest gebied. Een weldoordacht en vernieuwend plan van de gemeente Apeldoorn dat door de Nederlandse Heidemaatschappij werd uitgevoerd.

Op de Loenermark werd veel grind gewonnen voordat het gebied werd bebost (bron: Gosker, 1934).

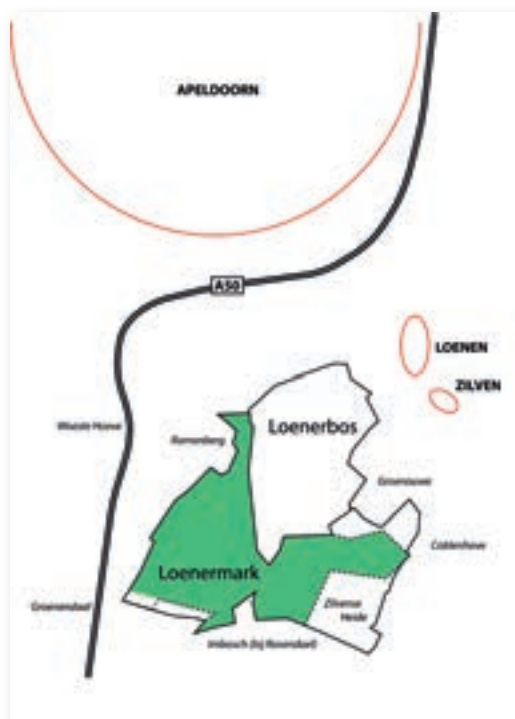

Dat de gemeente Apeldoorn in de ontwikkeling van de Loenermark een belangrijke rol speelde, blijkt wel uit de trotse uitspraken van wethouder Gosker

(1934): “Echter heeft men hier ook onmiddellijk ingezien, dat het voor een terrein van zoo uitnemende schoonheid als de Loenermark een groote

fout zou zijn, indien nu alles maar stelselmatig in vierkante vakken werd verdeeld, gespit en met dennetjes beplant. Vandaar dat aan de Nederlandse Heidemaatschappij werd opgedragen voor het geheel een plan op te maken, waarbij uit den aard der zaak enerzijds moest worden getracht in het terrein zooveel mogelijk werkgelegenheid te vinden, doch anderzijds het natuurschoon zooveel mogelijk intact te laten en te bevorderen. Zij heeft het daarvoor opgemaakte plan in de eerste plaats trachten te bereiken door 143 hectare in het gebied als natuurreservaat woest te laten liggen. Men zal zeggen: "dat is meer dan een kwart van de totale oppervlakte en dus beduidend minder werkgelegenheid!" Inderdaad juist! Wie echter het terrein heeft bezocht en ziet welke gedeelten daarvoor zijn uitgekozen, welke machtige uitzichten over de Veluwe [...] daardoor zijn behouden, uitzichten welke in verband met de hier optredende groote hoogte-verschillen door gedeeltelijke bebossing en door beplanting langs de randen zijn te verdiepen en daardoor nog grootscher worden, die zal ongetwijfeld niet meer zóó redeneeren."

Hierin klinkt al door dat de opstelling van de gemeente ten tijde van de aanleg zeker nog niet overal usance was. Ontginningen en bebossingen waren vooral gericht op functionaliteit en optimalisatie van de productie. Geleidelijk is een blikverruiming waarneembaar, volgend op maatschappelijke veranderingen als toenemende bewegingsvrijheid en mobiliteit, emancipatie van het 'gewone volk', toename van vrije tijd en opkomst van recreatie, en aandacht voor ongerept natuurschoon. Het is uniek hoe de verschillende aspecten van deze transitie in de Loenermark samenkomen, en hoe die de ontwikkelingen in het tijdvak van het Interbellum zo fraai karakteriseren. Dat de Loenermark een meer bijzondere geschiedenis heeft dan je op het eerste gezicht verwacht, werd in 1962 al door J.A. Hendriks in zijn scriptie opgemerkt. Ruim een halve eeuw later zijn zijn bevindingen nog steeds actueel en interessant om in bredere context te plaatsen. Het is een verhaal over de opheffing van één der laatste markes, werkverschaffing door de overheid, vooruitstrevend behoud van natuurschoon en recreatieve parkways.

De Loenermark behoorde in het vroege agrarische systeem tot de 'woeste' gemeenschappelijke gronden van de dorpen Loenen en Zilven. Het ruim 11,5 km2 grote gebied bestaat hoofdzakelijk uit bos en heide. De beschreven ontwikkelingen slaan met name op het in groen aangegeven deelgebied (tekening: SB4).

Opheffing van de marke

Het markegenootschap van de Loenermark werd als één van de laatste in Nederland opgeheven, omdat het lokaal nog noodzakelijk werd geacht voor het functioneren van het agrarisch systeem. De laatste vergadering van het markegenootschap vond plaats op 30 januari 1894. Een deel van de markegronden kwam in particuliere handen, zoals het Loenense Bos. Van de overige, onverdeelde, markegronden werd het eigendomsrecht in 1893 toegewezen aan de gemeente Apeldoorn. Het gebruiksrecht werd uiteindelijk geveild op 1 en 22 mei 1932, waarbij de gebruiksrechten van circa 550 hectare door de gemeente Apeldoorn zelf werden aangekocht om het terrein als werkverschaffingsproject te bebossen.

Werkverschaffing

De gemeente Apeldoorn verkeerde in het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw net als veel andere steden in Nederland in een ingrijpende transitie. De traditionele bestaansbronnen zoals industrie en landbouw hadden te lijden onder de economische crisis. Tegelijkertijd groeide het inwonersaantal van de stad fors en was er behoefte aan meer woningen en werkgelegenheid.

Al in de jaren twintig trof de gemeente Apeldoorn maatregelen. De wethouders van Sociale Zaken, Kommer van Trigt (SDAP, 1919-1923) en zijn opvolger David Gosker (ARP, 1923-1941), startten verschillende werkverschaffingsprojecten, waarbij de te verlenen arbeid werd gezien als tegenprestatie voor de steunverlening door de overheid. Deze werkverschaffing bestond voornamelijk uit ontginningswerk: graafwerkzaamheden ter verbetering van de grond. En hoe welkom deze werkgelegen-

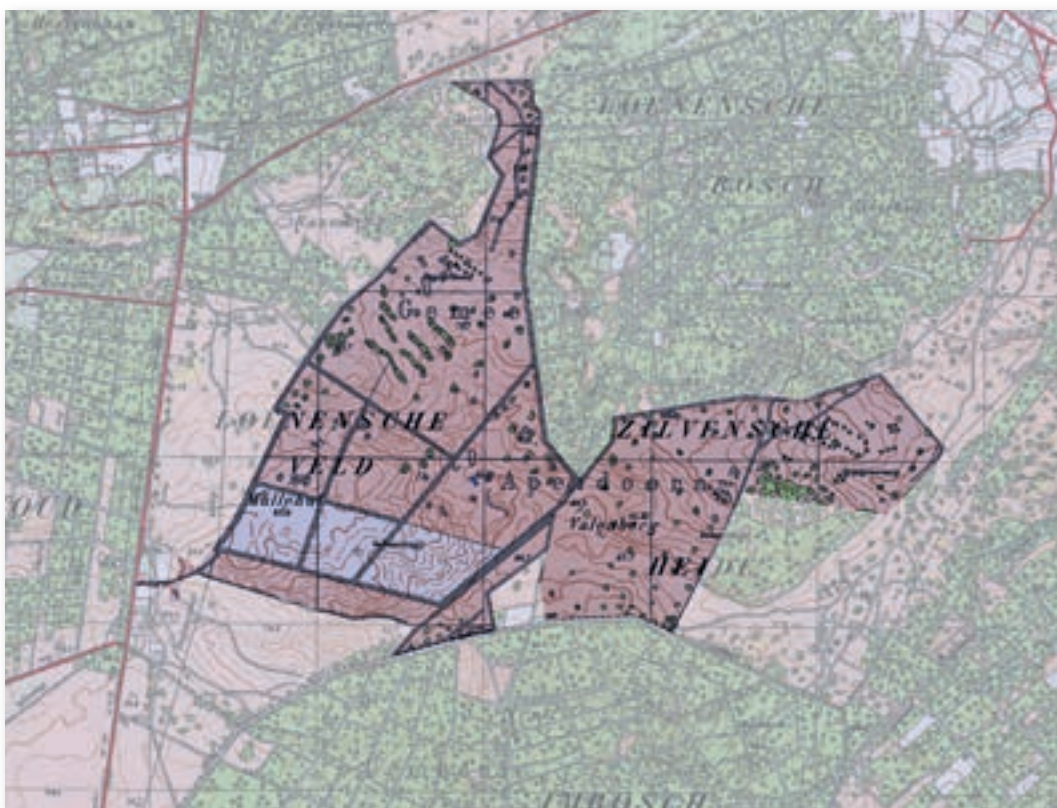

Slecht leesbare dia van een plan van de Heidemij voor de inrichting van de Loenermark (bron: NL-HaNA, Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij / lantaarnplaatje, 2.24.06.01, bestanddeelnummer 194-0854, licentie CC-BY-SA).

heid voor de honderden arbeiders ook was, de arbeidsomstandigheden waren zwaar, de lonen laag en de dagen lang.

Toen in de jaren 1929-1937 de werkloosheid opnieuw sterk toenam, werden op de aangekochte woeste gronden van Loenermark en Spelderholt nieuwe werkverschaffingsprojecten opgezet. Vanaf 1932 werd de vijver in park Berg en Bosch gegraven en vanaf 1933 werden werklozen ingezet bij de aanleg van de riolering, verbetering van de Apeldoornse Grift en de bouw van diverse gemeentelijke panden.

De werkzaamheden op de Loenermark stonden onder leiding van de Nederlandsche Heidemaatschappij. In augustus 1932 begonnen daar de eerste arbeiders. De gronden van de Loenermark werden niet alleen maar omgespit en beplant met bomen, er werd ook grind afgegraven en gesorteerd ten behoeve van de wegverharding (grof voor de hoofdwegen, fijn voor de wandel- en rijwielpaden) en van de betoncentrale (onder andere rioolbuizen). Dit resulteerde in de nog steeds herkenbare grindkuilen. Op de terugweg werd stadsvuil meegebracht ter bemesting van de gronden, zo'n 20-25 ton per hectare, waardoor de jaren erna allerlei zaden ontkiemden en het terrein verrijkten met onder andere tomaten en aardappelen. De vermeerdering van de beplanting vond in eigen kwekerijen plaats, waarvan twee ter plekke op de Loenermark. Zo was in het voorjaar van 1934 het eerste gekweekte plantsoen uitgezet over circa 70 hectare en werd in dat jaar 13.000 kubieke meter grind gewonnen.

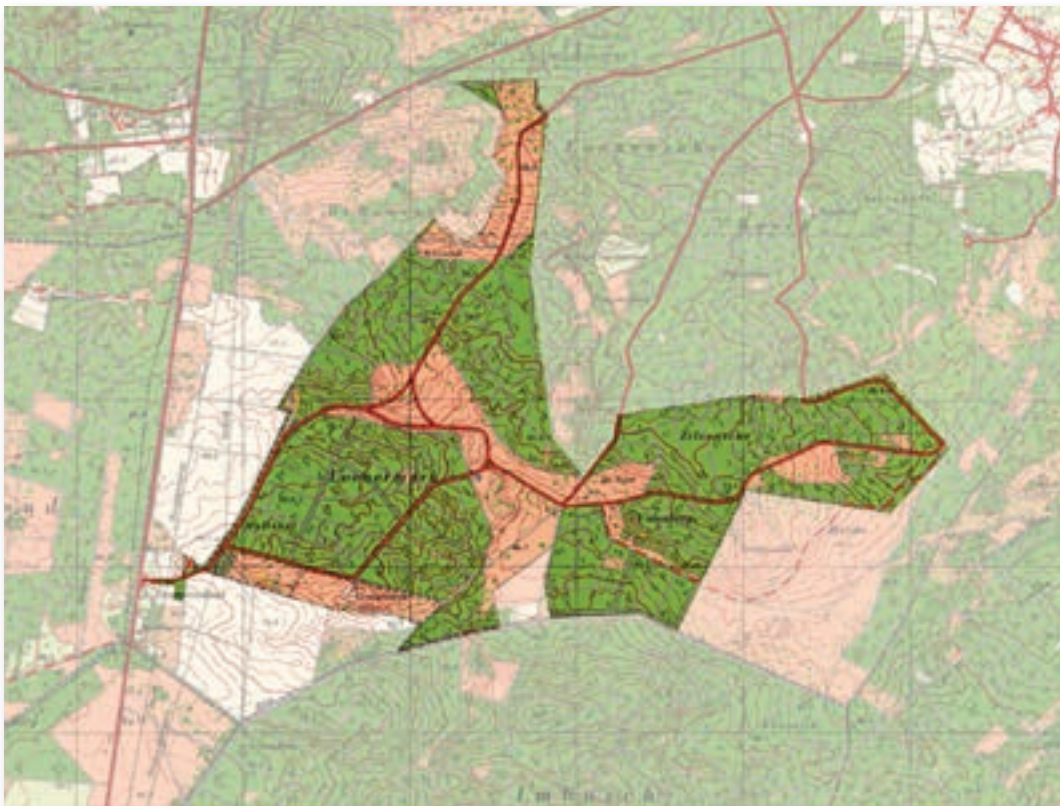

Bosbouwkundige vernieuwing

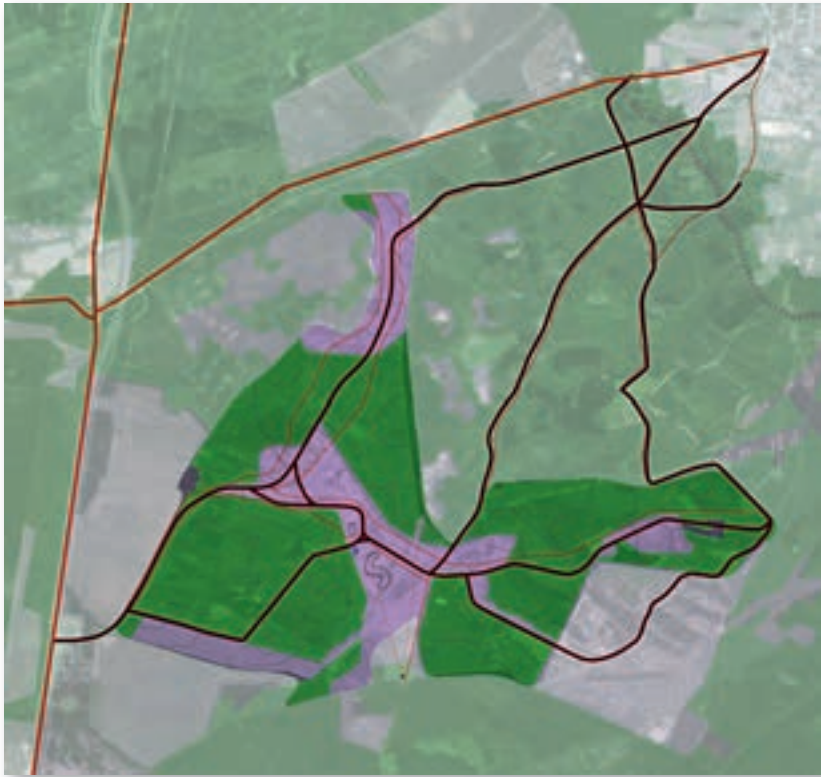
Prof. dr. G. Houtzagers stelde in 1933 het bebossingsplan op. Hij hield ook de supervisie over de aanleg, de dagelijkse leiding van de werkzaamheden berustte bij E. Wijnbergen. Hendrikx sprak in het kader van zijn scriptie met Wijnbergen en vernam dat Houtzagers ook een landschapsarchitect bij de plannen zou hebben geïntroduceerd, iets dat toen nog geen gewoonte was, naar verluidt ene 'Watté'. Hiermee zal tuin- en landschapsarchitect Petrus Hermannus Watez zijn bedoeld, die vaker met de Heidemij samenwerkte. Het bebossingsplan voor de Loenermark is niet teruggevonden, enkel een slecht leesbare dia, die vermoedelijk het plan weergeeft. De landschapsarchitect had met name invloed op de locatie van wegen en het behoud van de heide: "de landschapsarchitect sprak zijn veto uit over de bebossing van 125 hectare, die als heide gereserveerd zou blijven", aldus de Arnhemse Courant van 22 juli 1940. Ook in de plaatsing van het bos op de hogere delen om de

hoogteverschillen te accentueren, de beplanting van randen met singels van loofhout en de aanplant van rododendrons rondom grindgaten om een beschutte plek te creëren, is de hand van de landschapsarchitect te herkennen. Hendrikx vermeldt: "Vooral het veelvuldig gebruik van bergden wijst op een bewust streven naar verhoging van het landschapsschoon, daar deze houtsoort noch voor de productie, noch voor de bosbescherming enige betekenis heeft, terwijl hij slechts hier en daar betekenis kan hebben als ondergroei en bodembeschermer."

Naast het doelbewust inspelen op de landschapsbeleving speelden bosbouwkundige inzichten een belangrijke rol. Voor een doelmatige exploitatie werd rekening gehouden met uitsleep van hoog naar laag bij de ligging van de paden. Er werd ook met nieuwe boomsoorten geëxperimenteerd, zoals met de Weymouthden en met de Corsicaanse den. Bij de keuze van de boomsoort werd gekeken naar de bodem, zodat op lemige gronden lariks en douglas

Op de topografische kaarten, uitgegeven in 1934 en 1957, is het verzette werk goed te zien (bron: www.watwaswaar.nl/Kadaster).

Opbouw van het gebied met ouder bos (donker groen), nieuw aangeplant bos (groen), heide (paars), rijwegen (bruin), vrij liggende fietspaden (rood), hoogtelijnen (zwart) en zichtlijnen (dun rood) (tekening: SB4; Bron ondergrond/luchtfoto: provincie Gelderland).

werden geplant, terwijl op de grofkorrelige gronden met zware oerbanken pinussoorten werden gezet. Nog steeds leidt de nauwgezette samenhang tussen bodem en aanwezigheid van boomsoorten tot verwondering bij de huidige beheerders.

Recreatieve trekpleister

Achter de gemeentelijke inzet op landschapschoon schuilde een bewuste strategie om welgestelde bewoners en recreanten naar Apeldoorn te verleiden. Met projecten als het Boschbad 'Berg en Bosch', het recreatielandschap van de Loenermark, de Loenense waterval en tal van al aanwezige attracties en voorzieningen wilde de gemeente zich nog sterker profileren als aantrekkelijke vestigingslocatie en gastvrije recreatiebestemming, mede met het Gooi als lichtend voorbeeld. Exemplarisch voor het recreatieve belang van de streek is de

oprichting van een kampeercentrum met centraal kamphuis en houten 'bungalowhuisjes' in 1931 op landgoed Coldenhove (naast de Loenermark), een van de eerste en grootste bungalowparken. Er wordt bij het afscheid van burgemeester Van Roosmale Nepveu in 1934 een trots beeld geëxposeerd: "Hoewel handel en industrie in toenemende mate aan betekenis winnen [...], heeft Apeldoorn haar ongewone wasdom voornamelijk te danken aan degenen, en dat zijn er velen, die haar zoeken om haar natuurschoon en rustige omgeving". De trots op een project als de Loenermark wordt eveneens geventileerd, bijvoorbeeld tijdens een rondleiding van journalisten door burgemeester Van Roosmale Nepveu in 1934 en een bezoek van minister van Sociale Zaken mr. M. Slingenberg in 1935.

Bij de aanleg van de wegen op de Loenermark is nadrukkelijk gekeken naar het effect op de beleving door de recreant, bepaald door de hoogteverschillen en de bosaanplant, in de vorm van slingerende wegen (waarbij in de berm kon worden gepicknickt) en vrij liggende fietspaden. Daarmee bevat de wegenstructuur kenmerken van zogenaamde 'parkways', specifiek aangelegd met het oog op recreatief toeren door automobilisten, een fenomeen dat in de rest van Nederland vrij weinig of pas veel later navolging kreeg. In het begin van de twintigste eeuw werden in de Verenigde Staten verschillende van dit soort wegen aangelegd, zoals de parkway door R. Moses rondom New York City. De eerste 'recreatieve' weg in Ne-

derland werd in 1921 geopend, naar ontwerp van tuinarchitect L.A. Springer: de door het duingebied slingerende Zeeweg tussen Bloemendaal aan Zee en Overveen (de huidige N200), waarmee de gemeente het strand op fraaie, panoramische wijze wilde ontsluiten voor recreanten. Later werd de parkway-benadering geïntegreerd in het snelwegontwerp.

Vandaag de dag

In 1992 kreeg het Geldersch Landschap de Loenermark van de gemeente Apeldoorn in erfpacht. Het betreft één van de grootste natuurgebieden van de stichting en het bos lijkt er al eeuwig te staan. Maar het is als natuurgebied verre van ongerept en het blijkt een grotendeels ontworpen en bewust voor recreatie en landschapsschoon aangeplant gebied te zijn. In de bebossingen (of de ruilverkaveling) van de jaren dertig in de vorige eeuw speelde recreatie amper nog een rol, laat staan dat het zo specifiek als doel aanwezig was. Vooralsnog was landschappelijke vormgeving en betrokkenheid van een landschapsarchitect voorbehouden aan particuliere landgoederen, villaparken of stadsparken, maar niet aan grote bosontginningen die gemeenten initieerden, behalve dus bij de Loenermark.

Zo is het Interbellum een tijdvak dat ons in deze tijd kan verrassen en het verdient om drie generaties later zorgvuldig op te reflecteren. De grote werkverschaffingsprojecten als het Amsterdamse Bos, Kralinger Hout of het Goffertpark in Nijmegen zijn

wel bekend, maar een dergelijk vroeg landschapsontwerp voor een recreatie- en natuurgebied als de Loenermark is – voor zover bekend – uniek in Nederland. Daarbij komt dat de Loenermark een exemplarisch pars pro toto is voor de opkomst van de recreatie in en de esthetische benadering van het landschap en voor een veranderende grondhouding ten aanzien van ‘woeste’ natuur en de rol van de bosbouw daarin. En kenmerkend voor de daadkrachtige regie van de politieke cultuur in Apeldoorn, waarbij men enerzijds de werkverschaffing een nuttige tegenprestatie voor de werkloosheidsuitkering vond en anderzijds de kans werd gegrepen om een aantrekkelijke groenstructuur te creëren voor vestiging en recreatie.

Het verleden in ogenschouw genomen is het ook passend om met een andere blik naar de toekomst van de Loenermark te kijken en deze afwijkend te houden van andere Veluwe bosgebieden.

Bronvermelding

- Gosker, D., et al., Apeldoorn, uitgegeven door de gemeente Apeldoorn, als aandenken aan den scheiden den burgemeester, mr. W. Roosmale Nepveu, 1934.
- Hendrikx, J.A., Recreatie in de Loenermark, scriptie Landbouwhogeschool Wageningen, 1962.
- SB4, Cultuurhistorische waardebeoordeling Park Berg en Bos te Apeldoorn, 2006
- SB4, Cultuurhistorische analyse Buitengebied Beekbergen en Loenen, gemeente Apeldoorn, 2010.
- Nationaal Archief.

De centrale heide van de Loenermark heden ten dage (foto: SB4).